

культурні, духовні цінності не можливо придушити насильницькими методами. Один з головних історичних уроків полягає у закріпленні міжконфесійної та міжнаціональної толерантності у суспільстві та неприпустимості насилля у державно-церковних відносинах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Білоусько О. А., Мірошніченко В. І. Нова історія Полтавщини. Кінець XVIII – початок XIX століття / О. А. Білоусько, В. І. Мірошніченко. – Полтава, «Оріяна», 2003. – 264 с.
2. Дорога довгою в життя... [Текст] : в 2-х Частях / Книга в честь 10-летия общины г. Полтавы; материалы собр и подгот. З. Штидт, тех. ред. Е. Кива; худ. оформ. И. Еккерман. – Полтава, 2004. Часть I. – Полтава, 2004. – 140 с.
3. Дорога довгою в життя... [Текст] : в 2-х Частях / Книга в честь 10-летия общины г. Полтавы; материалы собр и подгот. З. Штидт, тех. ред. Е. Кива; худ. оформ. И. Еккерман. – Полтава, 2004. Часть II. – Полтава, 2004. – 120 с.
4. Жук В. Н. Долею пов'язані з Україною [Текст] : нариси з історії історії німецьких колоністів на Полтавщині, про долю їх нащадків і відродження німецьких товариств у краї / В.Н. Жук. – Полтава : Дивосвіт, 2006. – 330 с.
5. Особистий архів: соціологічне дослідження, інтерв'ю / збір. Ж.М.Авраменко. – Полтава, 2015.
6. Полтавщина [Текст]: енциклопедичний довідник / За ред. А.В.Кудрицького. – К.: УЕ, 1992. – 1024 с.

* * *

УДК 94(477.53)»1630/1640»

М. Марочканич

КОЛОНІЗАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯРЕМИ ВИШНЕВЕЦЬКОГО НА ПОЛТАВЩИНІ (1630-ТІ – КІН. 1640-Х РР.)

У статті проаналізовано основні джерела формування землеволодінь Вишневецьких. Встановлено особливості колонізаційної діяльності родини. Наголошено на військовому, адміністративному, дипломатичному та господарському таланту князя Яреми Вишневецького.

Ключові слова: Вишневецькі, колонізація, родина, політика, захоплення, «держава в державі».

Вивчення процесу колонізаційної діяльності Яреми Вишневецького на Полтавщині становить значний науковий інтерес. Ця особа була однією з найбільш помітних та впливових в українській історії XVII ст. Варто зазначити, що сам по собі рід Вишневецьких залишив неабияку культурну спадщину. Немає жодного великого музею в Європі, де не було б експонатів зі збірок Вишневецьких та їхніх нащадків. В Україні перший публічний громадський музей – Національний музей історії України було створено на базі колекції Вишневецьких, а перша наукова публічна бібліотека ім. В. Вернадського формувалася, зокрема, із книгозбірні роду. Всі ці культурні здобутки були б неможливі, зокрема, і без процесу колонізаційного освоєння земель сучасної Полтавщини Яремою Вишневецьким.

Спроби наукового висвітлення постаті Яреми Вишневецького можемо знайти в працях відомих українських вчених. Зокрема в роботах В. Брегі [1], І.Войтенка [2], О. Карпенка [3], р. Кухаренка, [4], В. Мокляка [5], с. Омельченка [7], В. Тимченко [8], Л. Шиян [9], І. Козюри [10] висвітлюються деякі аспекти колонізаційної діяльності Яреми Вишневецького на Полтавщині, дається історична оцінка постаті князя, ілюструється початок Хмельниччини на Лівобережжі та процес руйнування Вишневецьчини. Також слід виділити працю Ф.Николайчика [6], в якій автор подає статистичні дані, що стосуються як процесу формування землеволодінь роду Вишневецької в цілому, так і колонізаційної діяльності Яреми Вишневецького зокрема.

Мета дослідження полягає в тому, щоб на основі дослідження джерел та наукових праць охарактеризувати колонізаційну діяльність Яреми Вишневецького на Полтавщині.

Саме з іменем князя пов'язують ті величезні володіння на Лівобережній Україні, які увійшли в історію під назвою Вишневецьчини. Успадкувавши величезні батьківські маєтності, він займається їх примноженням, заселенням та благоустроєм. Вже 14 вересня 1635 р. на чолі війська він захоплює в канівського старости Самійла Лаща містечка Домонтів, Піщане та Золотоношу: «...на Домонт, Песчаную и Золотоношу и иные до них належачие одну до других людми около обточившы, потом окрык учынившы, стрелбу зовсюд огнистую выпустившы, способом неприятелским на нее удврыты и през мощь, арматно в нее впадвы были и высекшы оное опановали на которых люде свои розложившы доперо тых, што челяди и слуг поводовых недобитков, zostавало, секли, били, стреляли, топили...» [6, с.158-159]. Даний уривок досить детальний і дає опис того, що відбувалося під час магнатських наїздів. Однак стосовно Самійла Лаща потрібно зауважити, за даними В.Мокляка, що пожав він те що і посіяв, адже сам був найбільш одіозною

фігурою на Лівобережжі в 1630-1640-і рр., чинячи постійні наїзди на своїх сусідів [5, с. 40].

Окрім активного захоплення і приєднання нових земель Ярема Вишневецький дбав про господарський розвиток своїх міст та збільшення кількості населення у своїх маєностях. Із цією метою він надавав поселенцям звичні «слободи» і слідкував, щоб вони не обкладалися додатковими повинностями зверх установлених княжими універсалами. Як дбайливий господар, князь турбувався, щоб його піддані не розійшлися через кривди з боку орендаторів. Ярема Вишневецький заохочував цеховий устрій у своїх містах. У Лубнах при ньому діяли кравецький, шевський, кушнірський, ковальський цехи. [10, с.40].

1637–1638 рр. на Лубенщині прошуміла хвиля селянсько-козацьких повстань під керівництвом Павлюка, Острянина, Гуні, Кизими і Кизименка, що були відповіддю на посилення гніту польською шляхтою. Повстанцями було зруйновано бернардинський костьол, взято штурмом князівський замок у Лубнах. Дізнавшись про це, князь Ярема, за даними Р.Кухаренка, з 10-тисячним військом направився до Лубен і взяв участь у придушенні повстанського руху [4, с.4].

Маючи величезні прибутки і намір назавжди осісти в Лубнах, Ярема Вишневецький перебудовує батьківський замок, який в 1637 р. повстанці взяли штурмом, повбивавши при цьому шляхту, католицьких монахів та знищивши католицький костьол, збудований князем у місті. Князь досить швидко відбудовує зруйновані Лубни та родовий замок [5,с.41]. Одружившись з дочкою польського коронного канцлера Замойського Гризельдою, 1639 р. Ярема Вишневецький остаточно поселяється на своїх Лівобережних землях, а Лубни укріплює як столичне місто. У своїй резиденції він будує розкішний палац на Замковій горі, на схилах якої терасами був насаджений сад, прикрашений фонтанами, гротами, скульптурами. Прилегла до замку територія заселялась прибулою шляхтою. Вишневецький укріплює також бернардинський монастир, будує костьол святого Михайла на честь свого новородженого сина, майбутнього короля Польщі [2, с.5].

У Лубнах Ярема Вишневецький, за даними О. Карпенка, утримував 12-тисячне наймане військо (витрачав для цього 180 тис. злотих щорічно) і не визнавав над собою ніякої влади (О. Карпенко називає його слов'янським Нероном) [3, с.24]. На високому горбі вибудував чудовий палац, схожий на готичні лицарські замки. Триста кімнат містили незліченні скарби: килими, картини, статуї. «Тронна» зала увінчувалася куполом, на якому зображено було небесне склепіння із сузір'ями. Тут господар приймав іноземних послів, численних гостей і підлеглих. У підземеллі зберігалася княжа скарбниця. Підземні тунелі з'єднували замок

із бернардинським монастирем і виходили за межі міста до Сули. Горішний парк, що терасами спускався до річки, прикрашали фонтани, статуї, гроти. Поряд знаходилися монастирські сади з фруктовими деревами, виноградниками й плантаціями лікарських рослин [3, с.24].

Насправді ж, за даними В.Мокляка, до наших днів з цієї пишноти дійшла лише база колони, прикрашена барельєфами з зображенням античних воїнів, як насправді виглядав палац, ми не знаємо [5, с.42], однак стосовно замку, то зберігся його пізніший опис, зроблений турецьким мандрівником Евлією Челебі у 1567 р.: «Ця красива побудова з цегли, шестикутна фортеця стоїть біля берега ріки, на схилах пагорбів, у північній частині Лубенського степу. Довжина її стін становить сім тисяч кроків. У ній є арсенал, чудові гармати, за міськими стінами знаходяться сім церков із дзвонами. Троє воріт, шість bastionів і веж її – міцні, і рів – глибокий» [9, с.4].

Така, і подібна цій, розкіш потребувала значних коштів. Тому не лише посилювався економічний тиск на місцеве населення, а й будь-якими шляхами збільшувалися земельні володіння. Це добре видно на прикладі формування і розвитку самої Вишневецьчини. Держава в державі, що розкинулася на сотні миль навкруг Лубен [5, с.42].

Ярема походив з родини, де були сильні православні традиції. Його мати, Раїна Вишневецька, виступала фундатором православних святинь, жертвувала кошти на видання релігійної літератури. А її брат, Петро Могила, став видатним церковним діячем, архімандритом Києво-Печерської лаври, а потім митрополитом Київським.

Існують різні припущення щодо причин рішення Вишневецького перейти з православ'я у католицизм, але скоріш за все князь Ярема виходив з того, що для отримання політичного впливу, необхідного для реалізації його планів щодо розбудови Руського князівства, слід було прийняти католицизм. Взагалі він був далекий від будь-якого релігійного фанатизму і жодне із відгалужень християнства (римо-католицизм, греко-католицизм, православ'я, протестантизм) не розглядав як сакральну істину [10, с.154].

Як слушно зауважив р.Кухаренко, крім Михайлівського костьолу та бернардинського монастиря, побудованих у Лубнах, ніяких інших католицьких інституцій на задніпровських землях Вишневецького взагалі не було. Щодо православних святинь, то князь не те, що не чіпав їх, він навіть дбав за православну віру: відомі його підтвердження привілеїв для закладених батьками монастирів. У травні 1636 року він видав документ про обдарування Мгарського монастиря. 17 лютого 1646 року князь підтвердив свою ж дарчу грамоту цьому монастиреві на село Мгар і звільнив монастир від поборів [4, с.10].

Окремо слід згадати і виникнення у 1640 р. у містечку Срібному на території володінь Вишневецького православного братства зі школою, шпиталем і будинком для зборів. Православними в часи Вишневецького на Задніпров'ї були також ремісничі цехи [7, с.4].

Не вважали Ярему Вишневецького чужим і православні владики. У «Каталозі стародруків, виданих на Україні» є шість книг з присвятами йому. Це не тільки панегірики, а й проповіді, прозові статі, вірші повчально-релігійного змісту. Серед авторів – Петро Могила, Кирило Ставровецький, Миколай Лавринович. В той же час князь обдаровував православний Мгарський монастир, хоча його ченці під впливом агітації скинутого П. Могилою митрополита І. Коптського взяли участь у т.зв. «кизимівському» погромі Лубен 1637 р. (виготовляли порох для повстанців). Під час повстання бернардинський монастир був зруйнований. Князь його відбудував, а православних ченців помилював. За деякими даними, були засновані костели також у Ромнах, Хоролі, Лохвиці [3, с.24].

Загалом Я. Вишневецький володів на Лівобережній Україні, за даними Р. Кухаренка, 56 населеними пунктами, 50 з яких розташовувалися в межах історичної Полтавщини. В поселеннях Вишневецьчини за інвентарем 1647 р. нараховувалося 39610 господарств підданих, у т. ч. на Полтавській території 34822 господарства. Якщо прийняти середню чисельність господарства (сім'ї) за 4 душі, то у полтавських володіннях Вишневецького могло проживати майже 140 тис. [3, с.10]. В. Брега наводить дещо інші дані, і говорить про те, що всього в його підпорядкуванні нараховувалося 53 міста і містечка, а господарств налічувалося 2646, в яких проживало 288 тис. підданих князя, які щороку сплачували 1 млн. 200 тис. злотих чиншу [1, с.43].

Як це не видається парадоксальним, але своєю адміністративно-господарською діяльністю, на думку р. Кухаренка, князь створив базу для формування сучасної української нації. Чомусь саме залюднена, на думку дослідника, освоєна Вишневецьким територія, стала тією землею, де почалося культурне становлення української нації, а полтавсько-київський діалект ліг в основу української літературної мови. Саме із Задніпрянської Вишневецьчини та прилеглих до неї територій походили Григорій Сковорода, Іван Котляревський, Григорій Квітка-Основ'яненко, Євген Гребінка, зрештою Тарас Шевченко та багато інших діячів української культури. Можливо це прозвучить занадто сміливо, але без «ворога українського народу» Яреми Вишневецького ми б не мали української нації в її нинішній культурній конфігурації [3, с.10].

Значний прибуток дозволяє Яремі Вишневецькому утримувати найману армію, вимуштрувану за європейськими зразками. Економічну

політику, як внутрішню, так і зовнішню (стабільний експорт зерна в Європу – лише одна з її статей), князь проводив цілком самостійно. У своїй столиці він приймає іноземних послів. Укази Вишневецького, які збереглися до наших днів, здебільшого написані «руською» мовою, що дає підстави вважати цю мову домінуючою в офіційному вжитку на території, підвладній князеві. З усіх ознак самостійної держави князівству Вишневецького бракувало лише власної монети. Що ж до його підданства польській короні, то за умов, зазначених вище, воно поволі перетворювалося на ні до чого не зобов'язуючу формальність [3, с.10].

Отже, протягом 1630-1640-х рр. завдяки військовому, адміністративному, дипломатичному та господарському таланту, князю Яремі Вишневецькому вдалося значно розширити свої володіння й створити фактично власну державу на Українському Лівобережжі, що отримала назву Вишневещина – «державу в державі», що займала більшу частину сучасної Східної України і не поступалася багатьом європейським королівствам.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Брега В. Володіння князів Вишневецьких у Лівобережній Україні в XVI–XVII століттях / В. Брега // Ніжинська старовина.- 2012.- с.39-44.
2. Войтенко І. Ярема Вишневецький: історія навколо нас: [є згадка про перебування в Лубнах] / І.Войтенко // Мое місто.- Гадяч, 2004. – 2 вересня.- с. 5.
3. Карпенко О. Ієремія Вишневецький: за і проти / О.Карпенко // Вісник. – 2012.- 25 червня (№16).- с.3.
4. Кухаренко р. Ярема Вишневецький: спроба переосмислення історичної постаті/ р. Кухаренко// Міграція. – 2015. – Березень (№3). – с.10.
5. Мокляк В. Полтавщина козацька : (Від Люблінської унії до Коломацької ради)/ В. Мокляк . – Полтава : ТОВ «АСМІ», 2008. – 264 с.
6. Николайчик Ф. Материали по истории землевладений князей Вишневецьких на Левобережной Украине [Електронний ресурс]/ Ф.Николайчик. -К.: В типографии Т.Г.Мандайдера, 1901. – 194 с. – Режим доступу: URL: <http://history-poltava.org.ua/?p=17845>
7. Омельченко с. Про Ярему та його Вишневецьчину // Вісник. – 2008. – 19 берез. – с.12; Вісник. – 2008. – 7 трав. – с. 3; Вісник. – 2008. – 18 черв. – с. 4.
8. Тимченко В. Турецький мандрівник Евлія Челебі про фортеці Полтавщини середини XVII ст. / В.Тимченко. – Полтава: Фірма «Техсервіс», ВЦ «Археологія», 2005. – с.4.

9. Шиян Л. Особливості формування земельних володінь князів Вишневецьких у XVI – першій половині XVII ст. / Л.Шиян // Ніжинська старовина. – 2011.- с. 38-42.
10. Ярема Вишневецький // Козюра І. В. Історичні силуети: нариси. – Полтава: АСМІ, 2010. – с. 113-170.

* * *

УДК 272/273(091)(477.53)

М. Кобиляцький, Г. Супрун

ІСТОРІЯ ХРЕСТОВОЗДВИЖЕНСЬКОГО КАТОЛИЦЬКОГО ХРАМУ В МІСТІ ПОЛТАВА

У статті проаналізовано особливості становища католицьких громад Полтавщини, встановлено причини будівництва костелів І. Вишневецьким, вказано на відродженні Римо-католицької церкви у ХІХ ст. та будівництві Хрестовоздвиженського католицького храму у Полтаві.

Ключові слова: католицизм, РКЦ, костел, храмове будівництво, політика, Полтавщина.

Католицькі громади на Полтавщині з'явилися після поширення на терени краю влади адміністрації Речі Посполитої в другій половині XVI – першій половині XVII ст. Вважається, що особливо сприятливі умови для існування католицької громади склалися у Лубенській державі князя Ієремії Вишневецького. За поширеним стереотипом, князь, як «войовничий католик», будував костьоли, допомагав кляшторам, фінансував релігійні місії. Проте історичні джерела свідчать, що крім бернардинського кляштора в Лубнах, побудованого 1635 р., та Михайлівського костьола інших католицьких культових споруд у Вишневецьчині не існувало.

Повідомлення про будівництво католицьких костьолів у Ромнах, Лохвиці, Хоролі, наведені у книзі П. Куліша «Отпадение Малороссии от Польши», видатний український учений Олександр Лазаревський характеризував як «більш ніж сумнівні». По-перше, вважав історик, це завадило б Ієремії приваблювати нових поселенців у свої маєтки, особливо після придушення козацько-селянських виступів 1837–1838 рр. По-друге, «по-видимому, не для кого було їх строить, так как католиков в Лубнах много быть тогда не могло, кроме «дворни» Вишневецького, разных его